

TEMPS I ESPAI EN L'ENSENYAMENT DE LA GEOGRAFIA A CATALUNYA

Dolors Olivé

Aquest article intenta oferir una visió general del procés que s'ha seguit sobre l'estudi de l'espai català des de la darrerria del segle XIX fins al moment present. S'hi exposa, al llarg d'aquests cent cinquanta anys, els corrents científics que han influït en els coneixements geogràfic i històric de Catalunya i l'aportació que aquests han fet en l'ensenyament de les Ciències Socials: Geografia i Història repercutint en uns models d'ensenyament que es donen avui dia als centres educatius. Al mateix temps, s'hi fa una visió general del context institucional on es desenvolupa la recerca geogràfica i l'ensenyament.

ELS INICIS A CATALUNYA

L'home, al llarg del temps, ha descrit l'espai viscut individualment i col·lectivament, fruit de les seves observació i interrelació amb el medi. La descripció i la narració de viatges, o d'itineraris per territoris pròxims o llunyans, han donat unes pinzellades del que fou en una altra època l'apreciació que l'home feia d'un territori. Les descripcions moltes vegades foren fetes per historiadors, com ara la *Geografia de Catalunya* de Pere Gil (1552-1622), les quals es multipliquen en el segle XVIII i al mateix temps guanyen en rigor científic.

En aquest segle, les narracions de viatgers forasters per terres catalanes comencen a ser nombroses, i cal destacar, per la qualitat de llurs observacions, les de Ponz, Zamora, Young, Townsend i Laborde.

L'avenç progressiu de les ciències en el segle XIX repercuteix en el coneixement científic del país. Les aportacions en el camp de la geografia catalana provinieren principalment de tres direccions: dels *naturalistes*, dels *comarcalistes* i dels *excursionistes*.

El *corrent naturalista*, a la fi del segle culmina amb geòlegs de la talla de Lande-rer o d'Almera. L'escola de geòlegs del Seminari de Barcelona forní una base material sòlida per al coneixement del medi, en la qual destacà Norbert Font i Sagué,

que conjugà l'excursionisme amb la geologia i féu un projecte de divisió comarcal important: *Determinació de les Comarques naturals e històriques de Catalunya* (1897).

La preocupació pels *estudis comarcals* ja tenia tradició al Principat. Abans d'acabar el segle foren publicats els primers estudis comarcals i la *Geografia de Catalunya*, de Flos i Calcat, amb mapa de la divisió comarcal.

El Romanticisme i la Renaixença impulsaren un important corrent excursionista, que no prengué cap caire científic fins al darrer quart de segle; l'excursionisme, a més d'una considerable aportació de coneixements, proporcionà el contacte de l'estudiós amb la natura, que donà vigor i impuls als primers geògrafs.

L'any 1876 es fundà l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, i dos anys més tard, l'Associació d'Excursions Catalana, de la fusió de les quals sorgí l'actual Centre Excursionista de Catalunya, el primer d'aquesta naturalesa a la Península, i el qual contribuí a fomentar, entre altres disciplines, l'estudi de les Ciències Naturals i la Geografia.

L'any 1881, es repartí a les estacions de tren, les escoles, els ajuntaments, les rectories i els centres de lectura un *Full d'Instrucció Geogràfica de Catalunya* editat per l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques.

L'avenç del camp de la geologia va fer millorar el de la cartografia, en el qual sobresortí Eduard Brossa. D'altra banda, a la fi del segle XIX l'excursionisme proporcionà un bon nombre de guies, generalment acompanyades de mapes topogràfics. Aquests treballs culminaren en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1891-1938), al principi dirigit per Carreras Candi, que també dirigí la *Geografia General de Catalunya* (1918). Aquesta obra representa el final del període asintètic, i alhora fa una aportació de dades a la geografia de Catalunya.

EL SEGLE XX. LA RECERCA, LA INTERPRETACIÓ I L'ENSENYAMENT DEL TEMPS-ESPAI

LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE

Al començament del segle XX, els nous corrents científics provinents d'Alemanya i de França, a més dels mètodes pedagògics de l'Escola Activa, donen un fort impuls en l'estudi geogràfic. Aquests dos vessants no evolucionen aïlladament, sinó que conflueixen i s'interrelacionen enriquint-se mútuament al llarg de la centúria.

A continuació, es posen de manifest algunes característiques d'aquests corrents i les seves aportacions en l'estudi de l'espai a l'escola:

El *determinisme geogràfic o positivista*. La Geografia, que fins a la primera meitat del segle XIX era descriptiva, pren un fort impuls renovador amb Alexandre de Humboldt i Karl Ritter (rep la influència de Rousseau i Pestalozzi). Aquests introdueixen el mètode comparatiu, busquen la relació de les diverses ciències en la interpretació dels fenòmens físics i utilitzen l'observació directa. La seva relació amb les ciències físiques els influeix en un determinisme; la influència de Darwin, amb la teoria de l'evolució, fa que donin a la Geografia un valor dinàmic.

L'observació i la comparació, la relació dels fenòmens, els aspectes metodològics de passar del concret i pròxim al llunyà, en són unes bones aportacions a l'ensenyament actual.

L'escola regional francesa o possibilista. L'escola possibilista, que sorgeix enfront del determinisme, considera que el medi físic ofereix diferents possibilitats i que l'home escolleix davant de les que se li ofereixen; el medi no determina l'home, sinó que és l'home qui modifica el medi. El màxim representant n'és Paul Vidal de la Blache, el qual dona a la geografia l'estudi inductiu i historicista. Apareix l'estudi regional, la regió com una unitat física entorn de la qual esdevenen els fenòmens físics i humans. L'estudi de la regió és una globalització on hi ha una relació de l'home amb el seu medi; aquesta escola donarà impuls als geògrafs catalans per a l'estudi comarcal i la publicació de monografies.

Aquest corrent va influir en l'Escola Nova, perquè ajudava en l'estudi de l'entorn del nen. La metodologia utilitzada encara és vigent a l'escola: *explicació dels fets, experimentació, classificació, estudi de l'immediat al llunyà*, partir de l'entorn del nen per anar successivament ampliant-ne l'horitzó.

L'Escola Nova. Els nous corrents pedagògics que penetraren a Catalunya procedents principalment d'Anglaterra i de Suïssa, donaren els seus fruits amb la creació d'escoles i d'entitats per a la renovació pedagògica, i els mateixos mestres foren els promotors dels nous mètodes d'observació i experimentació de la natura. Això els obligava a tenir un contacte directe amb la seva terra i a fer treballs, així com a elaborar programes per transmetre-ho als seus alumnes.

Podem fer esment d'alguns d'aquests grans mestres d'escoles primàries o professors d'Escoles Normals que han estat geògrafs: Pere Blasi, Artur Martorell, Miquel Santaló (publica l'any 1923 *El Gironès i Banyoles*), Joan Bardina (crea l'any 1906 l'Escola de Mestres i funda la *Revista Catalana d'Educació*), Palau Vera i Pau Vila.

En destaquem la figura de Pau Vila, que com a mestre esdevindrà geògraf unint l'estudi científic amb el didàctic, tot fomentant la participació dels mestres i les persones interessades en la descoberta de l'entorn. Interessat especialment per la renovació pedagògica, es diplomà a Ginebra a l'Escola de Ciències de l'Educació, on descobrí l'escola regional francesa de Paul Vidal de la Blache, i posteriorment a la Universitat de Grenoble coneix un dels seus deixebles, Raoul Blanchard. És a partir d'aquí que Pau Vila comença la seva trajectòria com a geògraf, "i fins i tot arribà a ser capdavanter en la introducció i aplicació de diversos conceptes, objectius i mètodes de la geografia contemporània a la recerca geogràfica" (VILÀ VALENTÍ, J., 1996, pp. 253-254). L'any 1926 publica *La Cerdanya*. Lamenta la poca aportació de Catalunya en els nous estudis geogràfics, ja que el que hi havia al nostre país eren guies per a l'excursionisme i estudis comarcals o locals, més històrics que no pas geogràfics, i, seguint les idees de la geografia regional francesa, apunta la necessitat d'una cartografia actual per fer aquests estudis geogràfics. Aquesta necessitat va ser copsada per la Mancomunitat de Catalunya, que va organitzar el *Servei del Mapa*.

Pau Vila es preocupa de trobar un mètode de treball per a arribar a fer un estudi general de Catalunya, i com que no disposa de materials pensa que ha de començar per fer estudis comarcals: *La comarca* té una homogeneïtat i una certa pro-

ximitat, la qual cosa en facilitarà l'estudi i alhora trobar *el mètode de treball*, tot aplicant-hi els procediments utilitzats a França i a Suïssa.

Com a professor dels Estudis Normals de la Mancomunitat, aprofita la conjuntura per a començar per l'estudi de la comarca del Vallès, en col·laboració amb els seus alumnes-mestres, amb la intenció de continuar-ho amb les altres comarques catalanes fins a arribar al coneixement general de Catalunya.

També es tenen en compte els *procediments*. "Es veu que s'ha de fer una observació directa, i tant és així que els autors remarquen la necessitat de fer excursions les quals han de ser preparades pels mateixos alumnes. L'estudi comporta la utilització de mapes (cartes) i plànols, prendre notes, fer croquis, recollir informació per després expressar gràficament o per escrit els resultats, és a dir, recollir i enregistrar informació, elaborar-la i relacionar-la per després comunicar-la" (OLIVÉ, M.D., 1997, p. 48).

Continua la seva preocupació per emprar el mètode científic i geogràfic proposat pel professor Raoul Blanchard, director de l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble, en l'estudi d'una monografia urbana, però centra l'estudi en un poble. D'aquesta manera més modesta, però alhora efectiva pel fet de ser en una localitat on exerciran els mestres, s'arribarà posteriorment a la comarca i a tot Catalunya. "La seva estratègia per dur a terme un estudi de tot Catalunya és engrescar els mestres, perquè aquests s'animin amb els seus alumnes (tal com ell va fer a l'Escola Normal) a fer un estudi de la seva localitat, al·legant raons pedagògiques i també patriòtiques" (OLIVÉ, M.D., 1997, p. 48).

L'any 1923 publica, en el *Butlletí de Mestres*, un mètode de treball per dur a terme l'estudi mitjançant un qüestionari. Aquest treball el fa extensiu a tota persona interessada a conèixer el lloc on es viu.

Posteriorment, aquesta metodologia de l'escola regional francesa queda reflectida en el *Resum dels materials necessaris per a l'estudi de la monografia geogràfica d'un municipi de Catalunya*, de J. PUCHADES (1980). No es deslliga l'espai del temps, a l'hora de fer l'estudi d'un lloc; en l'índex d'aquesta obra, hi ha dues parts: I-La Terra i II-L'Home (al primer apartat d'aquesta segona part, hi figura "Orígens i desenvolupament històric de la població").

En estudiar un espai, s'ha de tenir molt present que aquest lloc és el resultat d'un procés que va evolucionant al llarg del temps. En aquest període, al mateix temps que es donaven aquests corrents geogràfics, el pensament historiogràfic oferia noves interpretacions dels fets històrics: *el romanticisme* (la recerca en el passat dels fonaments ideològics per a una consolidació de les noves societats, la trobada de les arrels d'un passat comú i un esperit determinat com a base fonamental del nacionalisme en una societat burgesa), *el positivisme* (l'estudi de les societats) i *l'historicisme* (relativisme històric).

El coneixement de Catalunya al principi de segle estava emmarcat en aquest context: "Per aquest camí els mestres alemanys de la primera meitat del segle passat havien convertit una part almenys dels estudis geogràfics en una anàlisi "de la llar", "de la pàtria", en una *Heimatkunde*. En aquest concepte i en aquesta valoració queden involucrats sens dubte determinats corrents propis del Romanticisme, vi-

vament interessat a ressaltar les peculiaritats fisiogràfiques, històriques, socials i culturals dels diversos territoris i pobles. La geografia esdevé una recerca i un ensenyament que il·luminarà i transmetrà bona part d'aquestes singularitats, mentre la història hi contribuirà aclarint determinats aspectes del passat, com poden ser la formació del país o el desenvolupament dels seus trets econòmics, culturals o polítics" (VILÀ VALENTÍ, J., 1996, p. 249).

La història com a ciència que estudia l'evolució de les societats humanes, avui dia no es concep com una narració dels fets passats, d'homes il·lustres, de gestes, de llista de reis, etcètera. Les escoles historiogràfiques d'aquest segle han influït sobre l'ensenyament de la Història a l'escola.

Una d'aquestes escoles ha tingut una base marxista, el *materialisme històric*. La filosofia marxista ha influït a mantenir interès per la història social i econòmica. Yves Lacoste fa una valoració d'aquesta ideologia considerant la seva contribució a la historiografia: "Perquè l'anàlisi marxista ha aportat als historiadors la possibilitat de tenir en compte fenòmens econòmics i socials que fins aleshores a penes havien tocat" (LACOSTE, Y., 1986, p. 69). Al mateix temps, els retreu de no haver tingut altres elements que no fossin els estrictament materials: "El gran retret que pot fer-se a l'anàlisi marxista sota l'hegemonia dels economistes, és haver-ho reduït tot a l'economia; totes les característiques d'una societat es reduïen a les relacions de producció" (LACOSTE, Y., 1986, p. 70).

Una ruptura amb la història tradicional és proposada pels seguidors de l'Escola dels *Annales* (*Annales d'histoire économique et sociale*, fundada el 1929), els quals proposen una història que en lloc de limitar-se a la narració de fets polítics, abracés totes les activitats humanes, polítiques, socials i culturals, tot el que donés una imatge més completa de l'activitat humana. El present ajuda la investigació del passat; la interrogació del passat a partir del present té un valor relatiu. *Annales* defensa una concepció relativista del discurs històric. La nova història pretén aportar alguna utilitat a l'home d'avui, a entendre la seva situació actual i a construir més conscientment el futur.

A Catalunya, Jaume Vicens Vives, que va assistir al Congrés Internacional de Ciències Històriques de París, entrà en contacte amb els nous corrents i, per tant, rebé la influència dels *Annales*. Va introduir les noves directrius socioeconòmiques més rellevants de la historiografia mundial a partir de 1950, juntament amb els seus deixebles i col·laboradors J. Fontana, E. Giralt i J. Reglà, entre altres.

L'aportació d'aquestes escoles a l'ensenyament ha fet que s'hagi *passat de l'estudi memorístic dels relats històrics, i de llurs dates amb poc significat per als alumnes i desconnectats del món actual, a un estudi de les societats, en la seva comprensió mitjançant mètodes i recursos.*

LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE

Els anys cinquanta i seixanta té lloc la publicació d'una obra col·lectiva que volia ser continuadora de la tasca iniciada abans de la guerra civil, la *Geografia de Catalunya* de l'editorial Aedos, dirigida per Ll. Solé Sabarís, i amb la participació de J.

Iglésies, S. Llobet, J. Vilà Valentí i Pau Vila entre altres. Aquesta obra escrita en català, fou una de les primeres publicacions científiques i un instrument pedagògic. Segons un dels seus col·laboradors, J. Vilà Valentí, diu que "en sorgia evidentment una idea clara de l'originalitat de Catalunya i, al mateix temps, de la seva diversitat i riquesa interna. D'aquesta manera, podien tornar a jugar unes valoracions i uns sentiments respecte al país i a la població que convertien la nostra disciplina en un instrument pedagògic i educatiu" (VILÀ VALENTÍ, J., 1996, p. 261).

En aquesta dècada reprèn la seva tasca la Societat Catalana de Geografia (fundada l'any 1935). Lluís Casassas i Simó, que fou president d'aquesta Societat, digué sobre aquesta època en la conferència inaugural del Primer Congrés Català de Geografia: "Fou, potser, en definitiva, el moment en què es començà a introduir un sentit crític profund i general, creador i ple de contradiccions, segurament, però de formulacions arriscades i amb experiències docents i metodològiques agosarades, de renovació i d'innovació" (CASASSAS, LL., 1991, p. 25).

LA RECERCA A CATALUNYA

A la dècada dels anys setanta, la geografia queda ja assentada com a disciplina universitària, la Universitat de Barcelona disposa del *Departament de Geografia* creat pel Dr. Vilà Valentí i comença la llicenciatura de Geografia (1969-1970).

Posteriorment, a Catalunya apareixeran altres Departaments de Geografia amb la creació de noves universitats i de noves especialitzacions, els quals disposen d'infraestructures per a la recerca, biblioteques, mediateques i cartoteques. Actualment els departaments universitaris de geografia, compartits alguns amb altres disciplines com la història o la demografia, són els següents:

- Universitat de Barcelona, Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional. Departament de Geografia Humana
- Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Geografia
- Universitat de Girona, Departament de Geografia, Història i Història de l'Art
- Universitat de Lleida, Departament de Geografia i Sociologia
- Universitat Rovira i Virgili, Departament d'Història i Geografia

En l'àmbit universitari, el Comissionat per a Universitats i Recerca ha ofert les dades de la tasca que duen a terme les universitats, els instituts i els organismes universitaris (LLUCH, E.; ALBET, M. i A. i altres, 1998, pp. 14-16). El temes de la recerca, els agrupen per sectors dins de set grans grups:

- Pensament geogràfic i didàctica de la geografia
- Anàlisi i planificació del medi físic i del paisatge natural
- Geografia i sociologia de la població i demografia
- Geografia històrica i geografia política
- Geografia de les activitats econòmiques
- Anàlisi i planificació territorial
- Cartografia, sistemes d'informació geogràfica i teledetecció

A més dels departaments universitaris, hi ha instituts i organismes de recerca. Amb l'adveniment de la democràcia i de l'autonomia de Catalunya, sorgeixen noves institucions; els geògrafs ocupen llocs en l'Administració i a departaments de la Generalitat. Aquests grups de geògrafs, que s'autoanomenen "professionals" o "tècnics", han efectuat treballs importants. Destacarem alguns dels organismes de recerca recollits a *Reports de la recerca a Catalunya* de 1998:

Centre d'Estudis Demogràfics, CED, ubicat a Bellaterra i constituït el 1984 com a consorci entre la Generalitat de Catalunya i la Universitat Autònoma de Barcelona, té com a objectiu primordial el seguiment sistemàtic de les pautes i tendències de la població catalana, situada en el context espanyol i europeu.

Institut d'Estadística de Catalunya: organisme autònom adscrit al Departament d'Economia i Finances de la Generalitat de Catalunya. La seva missió és la gestió del sistema estadístic de Catalunya mitjançant la planificació, la coordinació, la normalització de l'activitat estadística i la prestació d'assistència tècnica estadística.

Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, IEMB: consorci públic fundat el 1984 i amb seus a Bellaterra i Barcelona, l'objectiu principal del qual és l'estudi de la realitat urbana al nostre país, la formació de tècnics que l'han de gestionar i l'assessorament a les institucions que operen sobre ella.

Institut d'Estudis Territorials, IET: consorci integrat pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya i la Universitat Pompeu Fabra. L'IET és un centre de recerca dedicat al seguiment de la teoria i de la pràctica territorials i urbanístiques (LLUCH, E.; ALBET, M. i A. i altres, 1998, pp. 14-16).

L'*Institut Cartogràfic de Catalunya* és important per l'ajut que ofereix, tant en l'àmbit de recerca universitària i als professionals com en la didàctica de la geografia. Hi col·laboren geògrafs en tot el procés de producció cartogràfica i també en la investigació sobre la història de la cartografia.

Destaquem així mateix algunes de les revistes acadèmiques de geografia publicades a Catalunya amb l'any de la seva fundació: *Revista de Geografia* (1967), *Document d'Anàlisi Geogràfica* (1974), *Geo-crítica* (1976), *Revista Catalana de Geografia* (1978), *Tarraco* (1980), *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (1984).

Catalunya, amb la recuperació de l'autonomia i de les seves institucions, i amb un nombre elevat de geògrafs dedicats a la investigació, a treballs tècnics dins de l'Administració o d'altres organismes i molts a l'ensenyament, tenia la possibilitat d'un retrobament en un acte important. La Societat Catalana de Geografia va convocar el *Primer Congrés Català de Geografia* que tingué lloc els dies 11 al 15 de març de 1991, amb nou conferències temàtiques celebrades a llocs diferents de Catalunya, vint-i-quatre ponències i seixanta-vuit comunicacions de contingut divers. La conferència I es va celebrar a Manresa sobre *El pensament geogràfic* pronunciada per J. Vilà Valentí, i la IX a Cerdanyola del Vallès sobre *La didàctica i la metodologia de la geografia*, a càrrec de P. Benejam.

La Geografia havia assolit un bon nivell, tal com ho expressà el president de la Societat Catalana de Geografia: "Però el primer congrés és també un acte, en part si més no, reivindicatiu. Celebrar un primer congrés significa també reclamar l'atenció de la societat, en general, i de les seves institucions, en particular, cap a una disciplina que es considera major d'edat" (CASASSAS, LL., 1991, p. 9).

Nous paradigmes científics i aportacions a l'ensenyament

A la dècada dels setanta apareixen en el terreny metodològic i didàctic nous corrents, al mateix temps que comença en l'àmbit polític la democratització del país. Els anys vuitanta, la nova geografia o quantitativa té una forta influència en l'aspecte epistemològic i també didàctic.

La Geografia quantitativa o neopositivista. A mitjan segle XX ressorgeixen les idees positivistes de buscar la unitat de la ciència, un llenguatge comú i lleis generals. Es rebutgen les idees historicistes i s'intenta fer una disciplina completament científica; és el que s'anomena *nova geografia, geografia quantitativa o teòrica*, puix que es volen resoldre problemes de caire socioeconòmic. S'hi introdueix l'estudi de models, alguns dels quals són de llenguatge matemàtic; la Geografia adopta el mètode científic i postula lleis. S'estudia el sistema urbà amb una xarxa de distribució i jerarquització dels nuclis de població, i s'intenta oferir models explicatius d'aquesta xarxa urbana.

A l'escola ha influït en *un coneixement més objectiu de la realitat, a treballar amb dades estadístiques, a utilitzar el mètode hipotètic-deductiu i en la resolució de problemes.* Benejam expressa la seva aportació: "La Nova Geografia ha fet aportacions valuoses a la didàctica perquè proposa als nois i a les noies problemes adequats que es poden resoldre en treballs cooperatius, cosa que permet el diàleg i l'intercanvi d'opinions que obliguen l'interlocutor a prescindir de la seva experiència i a situar-se en el punt de vista de l'altre, tal com passa, per exemple, en els treballs de simulació. Aquestes operacions mentals ajuden el desenvolupament del pensament formal" (BENEJAM, P., 1989, p. 13).

Els corrents geogràfics de la darreria de segle que són la base de les investigacions actuals versen sobre la:

Geografia radical o neomarxista. Enfront de la geografia quantitativa que donava uns models econòmics, racionals, del comportament humà, sorgeix la geografia radical. Considera que els problemes no poden ser estudiats solament amb l'enfocament quantitatiu, ans s'ha d'anar a resoldre les arrels dels problemes. El geògraf brasiler Milton Santos, que ha abordat temes del subdesenvolupament, fa una crítica a la geografia quantitativa: "L'espai que la geografia matemàtica pretén reproduir no és l'espai de les societats en moviment i sí la fotografia d'alguns moments" (SANTOS, M., 1990, p. 69).

El marxisme hi apareix com un marc teòric; dels enfocaments quantitativs i analítics, es passa als qualitativs i globalitzadors. Sorgeix l'especte històric, l'estudi més destacat dels aspectes humans (CAPEL, H. i URTEAGA, L., 1984). En són representants David Harvey, i les revistes *Antipode* dirigida per Richard Peet i *Hérodote* per Yves Lacoste. Aquest corrent considera que la Geografia s'hauria d'interessar pel benestar, les necessitats dels homes, la fam, el subdesenvolupament.

Aquesta escola aporta a l'ensenyament de la geografia *la reflexió crítica de determinats problemes que poden fomentar una sèrie de valors: solidaritat, igualtat, justícia...* Es passa del saber les coses a com podrien ser millors. Segons P. Benejam: "La

Didàctica de la Geografia que treballa una línia radical inicia els alumnes en la Geografia del "Poder ser", perquè ja no considera suficient arribar a saber com són les coses, com es distribueixen en l'espai, com les veu cada infant o per què són així: també vol plantejar alternatives i estudiar com podrien ser millors. Aquest interès per trobar polítiques alternatives permet donar a l'alumne un paper actiu, una visió de futur i un compromís amb la societat, i omple els seus estudis de sentit" (BENEJAM, P., 1989, pp. 15-16).

La geografia humanista. Aquest corrent protesta contra la societat tecnològica i el caràcter dogmàtic i dictatorial de la ciència positiva que proporciona una visió restrictiva de l'home, per no incloure aspectes com ara sentiments, pensaments... Té en compte la individualitat de l'home, la subjectivitat i la llibertat. En són representants Hardy i Buttimer, i aquest últim considera que introduint aspectes precognitius en la consciència podem despertar en nosaltres el sentit d'identitat i pertinença respecte a un lloc, és a dir, transformar l'espai en quelcom significatiu, i així poder empatitzar amb altres llocs d'altra gent (ESTÉBANEZ, J., 1982).

La seva aportació a l'escola és *pel respecte a l'home i el foment de valors, creences, la solidaritat, el compartir, la comprensió.* Aquest corrent dóna importància a l'experiència que té el nen del medi on viu i actua; aquesta experiència és expressada als altres companys i al mestre, la qual en poder ser contrastada i enriquida pels arguments dels altres pren objectivitat. El mestre ha de fer de guia, d'organitzador per facilitar-li la comunicació.

La geografia de la percepció. Les ciències socials com l'antropologia, l'economia, entre altres, han descobert que els individus tenen una visió parcial de la realitat a causa dels seus valors culturals i les experiències viscudes. El seu representant és Kevin Lynch, el qual en el seu llibre *La imatge de la ciutat* explica la imatge que hom té de l'espai i com el representa; és el mapa mental que cadascú té del món.

És interessant en l'aportació que fa sobre l'estudi de la ciutat amb *la percepció dels llocs significatius del nen. L'estudi del paisatge i la seva valoració, el foment d'actituds de canvi i d'actuació per millorar l'espai viscut pel nen.*

La Geopolítica es va desenvolupar a Alemanya, començant per Friedrich Ratzel i adquirint un gran desenvolupament durant el Tercer Reich. En finalitzar la Segona Guerra Mundial va ser desacreditada fins als anys setanta. H. Capel i L. Urteaga en fan la definició: "Actualment, la *geografia política* sol definir-se com l'estudi de les repercussions espacials del procés polític" (CAPEL, H. i URTEAGA, L., 1984, p. 56). Alguns representants en són Yves Lacoste, amb el seu llibre *La Geografia* una arma per a la guerra, i Michael Kidron i Ronald Segal amb *L'Atlas de l'estat del món*.

La seva actualització així com els temes que s'hi tracten, els descriu L. Riudor: "Recentment, però, es pot apreciar un creixent interès per l'estudi de l'estat, l'organització del poder, els blocs i aliances polítiques i militars supraestats i, en general, totes aquelles qüestions d'ordre geoestratègic que esdevindran fets clau en l'explicació dels grans conjunts territorials" (RIUDOR, L., 1990, p. 30).

Podríem considerar que el seu estudi a l'escola dóna una visió de l'estat del món, i pot contribuir a fomentar l'esperit crític davant els principals problemes mundials.

La Didàctica de la Geografia, de la Història i de les Ciències Socials: context actual

En tractar l'espai, no el podem aïllar de la resta de les ciències ja que és el lloc d'interrelació dels elements abiòtics i biòtics i on l'home actua modificant-lo. La interdisciplinarietat és característica de les ciències socials, i en la geografia ja té una llarga tradició com a ciència de relació amb altres ciències.

El Departament de Didàctica de les Ciències Socials. En l'àmbit de l'ensenyament, els professors de didàctica de la geografia i de la història formen part dels departaments universitaris, estructurats a partir de 1985, i com a formadors de formadors dins dels departaments de Didàctica de les Ciències Socials, o de l'àrea de Ciències Socials integrada dins d'un departament més ampli de didàctiques específiques.

Els professors de Didàctica de les Ciències Socials es van constituir, l'any 1989, en una *Asociación Universitaria de Profesores de Didáctica de las Ciencias Sociales*. Una de les finalitats d'aquesta associació és la de "Promoure, elaborar per si mateixa i difondre l'estudi i la investigació de Didàctica de les Ciències Socials i de cadascuna d'elles (Geografia, Història i les altres Ciències Socials) com un element bàsic i imprescindible en la formació dels docents" (*Boletín de Didáctica de las Ciencias Sociales*. Núm. 1, p. 5). Cal destacar la contribució dels professors de la Universitat Autònoma de Barcelona, dels quals tres formaven part de la primera Junta Directiva: P. Benejam (presidenta), J. Pagès (secretari) i R. Batllori (tresorera).

Actualment formen part d'aquesta associació professors de tot l'Estat espanyol i d'altres països estrangers. *L'Asociación* edita un butlletí informatiu amb articles, investigacions fetes i bibliografia recent. També cada any organitza reunions científiques. L'any 1998, va tenir lloc a la Universitat de Lleida el IX Simpòsium de Didàctica de les Ciències Socials, sobre el tema *Els valors i la didàctica de les Ciències Socials*. Pel març de 1999, tindrà lloc el X Simpòsium sobre *Un currículum de Ciències Socials per al segle XXI: quins continguts i per a què*.

A Catalunya, la preocupació per l'actualització de l'ensenyament de les Ciències Socials a primària i secundària, la podem veure amb la celebració de dos simpòsiums sobre el seu ensenyament. El primer es va celebrar a Vic per l'abril de 1988 (organitzat pels Estudis Universitaris de Vic i E.U. de Mestres Balmes), i el segon a Bellaterra per l'abril de 1991 (organitzat pel Departament de Didàctica de la Llengua, de la Literatura i de les Ciències Socials).

Les Ciències Socials tenen un paper rellevant en la formació de ciutadans reflexius i compromesos, entre les quals ressaltem la Geografia i la Història, que tradicionalment s'han ensenyat a l'escola pel seu valor formatiu i també són les que mostren el marc on es desenvolupa tota activitat humana, sia en l'espai o en el temps.

Actualment, a l'escola l'estudi de l'espai i del temps s'ensenyava tenint en compte l'epistemologia de la ciència amb les diverses aportacions ja esmentades, la fonamentació psicopedagògica basada en el conductisme, el constructivisme, la llarga tradició pedagògica catalana de l'escola activa, el context sociopolític actual i la sensibilitat pels problemes mediambientals. El Currículum d'Educació Primària de la Generalitat de Catalunya exposa les fonts que s'han utilitzat en la seva elaboració: *L'anàlisi psicològica, la reflexió pedagògica, l'anàlisi epistemològica de les àrees*

i l'anàlisi socioantropològica. Si s'analitzen els objectius, els continguts, i les orientacions didàctiques per dissenyar activitats d'ensenyament-aprenentatge, en el primer i segon nivell de concreció del currículum de l'àrea de Coneixement del medi social i cultural, hom hi pot veure recollides les diverses aportacions dins d'una òptica determinada en el context sociopolític actual.

En l'ensenyament de les Ciències Socials, en aquest moment, s'hi utilitzen uns *models didàctics* (BENEJAM, P. i PAGÈS, J., 1997) d'acord amb les característiques de cada centre i de l'acció de l'ensenyant:

Model tècnic. Té un caràcter tècnic i científic. El conductisme és l'enfocament psicològic que inspira l'ensenyament/aprenentatge. Les classes són magistrals, i hi impera la transmissió oral i amb pràctiques de laboratori. L'aprenentatge es basa sobre continguts conceptuals i llibre de text. El paradigma que el fonamenta és el possibilisme i la geografia quantitativa.

Model pràctic. Té en compte els procediments, i el pensament psicològic de Vygotski. Crea situacions d'aprenentatge potenciades per l'alumne. L'estudi del medi geogràfic, històric, social i cultural és l'element motivador i explicatiu de situacions on el professor és el guia. Aquest model ajuda el nen a descobrir, conèixer, valorar i estimar el món que l'envolta per a arribar a un coneixement més llunyà. El paradigma geogràfic correspon a la geografia radical, humanística i possibilista.

Model crític. Comprèn alguns dels principis del model pràctic considerant que l'escola no és neutra, que té una funció social i, per tant, que hi ha una intencionalitat en la formació dels alumnes com a ciutadans d'un sistema democràtic. L'important és que l'alumne tingui el seu sistema de valors, que pensi i reflexioni sobre el que ell pensa i vol i opti per cercar alternatives. Busca la intencionalitat dels fets; les coses són d'una manera, però podrien ser millors. En interessar-se pels problemes socials, de respecte dels drets humans i del medi ambient, desigualtats entre països, discriminacions socials, etcètera, exigeix que l'alumne participi i es comprometi tant en la vida acadèmica com en el treball, en la comunitat i en el país, a fi d'aconseguir una societat més justa en un entorn més saludable individualment i col·lectivament. El paradigma geogràfic correspon a la geografia radical.

P. Benejam en fa una valoració que reflecteix aquest model: "El fet de considerar l'organització de l'espai com un procés, com un producte històric, també obre la perspectiva de realitats possibles o alternatives. No n'hi ha prou de saber com són les coses, com s'ordenen i es relacionen en l'espai i per què són així i no d'una altra manera, també interessa pensar com podrien ser millors. La consideració de realitats més bones i més justes porten al camp de les preferències i els valors. L'escola i la Geografia poden ajudar l'alumne a ser conscient dels seus valors i de la coherència que exigeixen a l'hora de l'acció, quan cal donar respostes i solucions a problemes" (BENEJAM, P., 1991, pp. 137-138).

Valoro positivament les aportacions de les diverses escoles geogràfiques i historiogràfiques a l'ensenyament, però actualment cal destacar la proposta de la Geografia radical i també la humanista. La primera, per la seva reflexió crítica sobre determinats problemes que poden fomentar en els alumnes una sèrie de valors: solidaritat, igualtat, justícia, entre altres; la segona, pel respecte que té a l'home, a la seva identitat i pertinença a un lloc, en el nostre cas a Catalunya.

Intentem doncs, ajudar l'alumne a pensar, a crear l'esperit crític i a aprendre a analitzar les situacions humanes, al mateix temps que conegui el seu entorn per integrar-se en la societat amb esperit democràtic i solidari en el pluralisme del món present. Que participi, també, en la conservació i millora del seu país en l'aspecte físic, social i cultural com a patrimoni per a les noves generacions dins d'un món global.

BIBLIOGRAFIA

- ASOCIACIÓN UNIVERSITARIA DE PROFESORES DE DIDÁCTICA DE LAS CIENCIAS SOCIALES (1990). *Boletín de Didáctica de las Ciencias Sociales*. Núm. 1
- ASOCIACIÓN UNIVERSITARIA DE PROFESORES DE DIDÁCTICA DE LAS CIENCIAS SOCIALES (1998). *Boletín Informativo*. Diciembre.
- BENEJAM, P. (1989). "Les aportacions de les diverses escoles geogràfiques a la Didàctica de la Geografia". *Butlletí de Mestres*, núm. 223, juny. Barcelona: Generalitat de Catalunya, pp. 11-16.
- BENEJAM, P. (1991). "Les teories constructivistes i la Didàctica de la Geografia". *Primer Congrés Català de Geografia*. I Conferències. Barcelona: Societat Catalana de Geografia. Institut d'Estudis Catalans, pp. 133-138.
- BENEJAM, P. i PAGÈS, J. (Coord.) (1997). *Enseñar y aprender ciencias sociales, geografía e historia*. Barcelona. ICE Universitat de Barcelona /Horsori.
- CALAF, R. i altres (1997). *Aprender a enseñar Geografía*. Escuela Primaria y Secundaria. Vilassar de Mar: Oikos-tau.
- CAPEL, H. i URTEAGA, L. (1984). *Las nuevas geografías*. Barcelona: Salvat.
- CASASSAS, Ll. (1991). "La continuïtat de la geografia catalana". *Primer Congrés Català de Geografia*. I Conferències. Barcelona: Societat Catalana de Geografia. Institut d'Estudis Catalans, pp. 17-30.
- CASASSAS, Ll. (1991). "Reflexions entorn del Primer Congrés Català de Geografia". *Revista Catalana de Geografia*. Número especial dedicat al Primer Congrés Català de Geografia, pp. 9-13.
- DOSSE, F. (1988). *La historia en migajas*. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- ESTÉBANEZ, J. (1982). *Tendencias y problemática actual de la Geografía*. Madrid: Cincel, Cuadernos de Estudio, núm. 1.
- FLOS i CALCAT, F. (1887). *La Ensenyansa en las Escuelas Catalanas*. Barcelona: Estampa Genís Susany y Novell, pp. 13-15.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1992). *Educació primària: Currículum*.

- LACOSTE, Y. (1986). "La enseñanza de la Geografía". *Documentos didácticos*. ICE. Universidad de Salamanca, núm. 88.
- LLUCH, E.; ALBET, M. i A. i altres. (1998). *Reports de la recerca a Catalunya. Geografia i demografia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- OLIVÉ, M.D. (1997). "Els qüestionaris de geografia local i comarcal de Pau Vila (1922-31)". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*. Desembre 1997, núm. 45, vol. XII, pp. 45-51.
- OLIVÉ, M.D. (1994). *Problemes actuals de la Didàctica de les Ciències Socials a les Escoles de Mestres de Catalunya, davant la Reforma Educativa*. Tesis doctoral inèdita. Universitat de Barcelona: Facultat de Geografia i Història.
- PUCHADES, J.M. (1980). *Resum dels materials necessaris per a l'estudi de la monografia geogràfica d'un municipi de Catalunya*. Granollers: Montblanc-Martín, Centre Excursionista de Catalunya.
- PUNTÍ i PUJOL, Ll. (1976). *Cent Anys d'Obra Col·lectiva del Centre Excursionista de Catalunya 1876-1976*. Barcelona: C.E.C.
- RIUDOR, Ll. (1990). "L'evolució de la geografia i la seva repercussió en les geografies regionals del món". *Treballs Societat Catalana de Geografia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, núm. 21, març, pp. 23-38.
- SANTOS, M. (1990). *Por una geografía nueva*. Madrid: Espasa-Calpe. "Espasa-Universidad", núm. 20.
- SOLÉ SABARÍS, Ll. (1974). "L'ensenyament de les Ciències Naturals a Catalunya mig segle enrerà". *Extret de Homenaje a Ma. de los Ángeles Ferrer Sensat*. Barcelona: Instituto Infanta Isabel de Aragón.
- VILÀ VALENTÍ, Joan (1996). "La Geografia a Catalunya com a instrument pedagògic i educatiu". *10 reflexions sobre la ciència*. Barcelona: Fundació catalana per a la recerca, pp. 243-276.

ABSTRACT

Este artículo intenta ofrecer una visión general del proceso que ha sido seguido sobre el estudio del espacio catalán desde finales del siglo XIX hasta el momento presente. Se exponen, a lo largo de estos ciento cincuenta años, las corrientes científicas que han influido en los conocimientos geográfico e histórico de Cataluña y la aportación que estos han hecho en la enseñanza de la Ciencias Sociales: Geografía e Historia, repercutiendo en unos modelos de enseñanza que se dan hoy en día en los centros educativos. Al mismo tiempo, se da una visión general del contexto institucional donde se desarrolla la búsqueda geográfica i la enseñanza.

Cet article essaie d'offrir une vision générale du procès qui a été suivi sur l'étude de l'espace catalan depuis la fin du XIXème siècle jusqu'à présent. Les courants scientifiques qui ont eu une influence dans les connaissances de géographie et histoire de Catalogne et l'apport que ces courants ont fait dans l'enseignement des Sciences Sociales : Géographie et Histoire en répercutant dans des modèles d'enseignement qui ce donnent aujourd'hui aux centres éducatifs sont exposés tout au long de ces cent cinquante années. Au même temps, une vision générale du contexte institutionnel où ce développe la recherche géographique et l'enseignement, est faite.

This article aims to offer a general view on the process that has been followed about the study on the Catalan space since the end of the 19th century. It depicts the scientific movements that have influenced the geographical and historical knowledge of Catalonia throughout the last 150 years, and their contribution to the teaching of Social Sciences: Geography and History, having an effect on some teaching models we find in some educational centres at present. Moreover, there is a general view on the institutional context where geographical research and teaching is developed.

